

A BUDAPEST-GYŰJTEMÉNYRŐL BUDAPEST TÖRTÉNETE KÉPEKBEN 1430–1980.

A Budapest-gyűjteményről.

Budapest története képekben. 1493–1980. Képkatalógus. 1. Főszerk. Berza László. [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1982. 912 p.

A Fővárosi Könyvtár megalakulása (1904) óta gyűjti a Budapest történetére vonatkozó nyomtatott és kéziratos dokumentumokat. 1913-ban a könyvtár önálló részlegeként, legnagyobb különgyűjteményeként létesült a Budapest-gyűjtemény. Az ide sorolt állomány ettől kezdve *B* jelzetet kapott. Megalapozója az újságkivágat-gyűjtemény volt: a Fővárosi Könyvtár vezette be elsőnek a napi- és hetilapok cikkeinek tervszerű gyűjtését és hozzáférhető tárolását. Évtizedek alatt kialakult így Magyarország legnagyobb helyismereti gyűjteménye. 1917-ben már 6870 kötetből és 17 600 kisnyomtatványból (újságkivágat, aprónyomtatvány, fénykép, térkép) állott a gyűjtemény, 1966-ban 45 000 könyvből és 140 000 kisnyomtatványból; jelenleg mintegy 63 000 kötet könyv, 1309-féle folyóirat, 730 térkép, 60 000 fénykép, 70 000 falragasz, 133 000 kisnyomtatvány található a gyűjteményben.

Az állomány törzsét a Pestből, Budából és Óbudából 1873-ban egyesült főváros gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési viszonyaival foglalkozó monográfiák, összefoglaló művek adják. Megtalálható benne néhány pesti és budai adatot is tartalmazó ősnymtatvány (Schedel-, Thuróczy-krónika), korabeli latin, német, angol, olasz, francia, spanyol nyelvű forrásmunkák a török hódoltság korából és Buda visszafoglalásáról.

Gazdag a gyűjtemény a 17. századtól napjainkig megjelent kalendáriumokban, almanachokban. Őrzi a főváros ipari és kereskedelmi vállalatainak, társadalmi egyesületeinek szabályzati, beszámolóit, jelentéseit, évkönyveit; középiskolák értesítőit, egyetemek tanrendjeit, múzeumok, képtárak katalógusait. Gyűjti mind a magyar, mind az idegen nyelvű szépirodalmi műveket, amelyek Budapestről szólnak; amelyeknek cselekménye a fővárosban játszódik. Naplók, visszaemlékezések, följegyzések, más kéziratos művek is bekerülnek a gyűjteménybe, ha budapesti vonatkozásuk van.

Nélkülözhetetlen forrásanyagot nyújtanak a hírlapok. A 18. századtól az országos folyóiratok, a főváros igazgatásával, gazdasági és szellemi életével foglalkozó hetilapok, a budapesti iskolák, egyetemek, gyárak, intézmények lapjai, a kerületi és a fővárosi tanács hivatalos lapjai is megtalálhatók a gyűjteményben.

A térképgyűjtemény régebbi részét azok a metszetek, látképek teszik ki, amelyek a török háborúkkal foglalkozó, többnyire idegen nyelvű munkákban találhatóak, és elsősorban Budának az 1686-i ostrom idejében való állapotát ábrázolják. Az újabb térképek között vannak városrendezési, közműépítési vázlatok, tervrajzok, közlekedési és közigazgatási térképek. Ezeknek sokszor gyakorlati hasznuk is van.

Az aprónyomtatványok között jelentősek az 1848–49-i forradalom és szabadságharc, valamint az 1918–19-i forradalmak röplapjai és falragaszai, a budapesti munkásmozgalom legális és illegális röpcédulái.

Tartalmaz a Budapest-gyűjtemény kereskedői hirdetéseket, a politikai pártok, egyesületek falragaszait, hirdetményeit, gyászjelentéseket, meghívókat, színlapokat, műsorfüzeteket. A mintegy 30 000 darabból álló plakátgyűjtemény jórésze a két világháborúnak és a forradalmi időknek a termése.

A gyűjteményben való tájékozódást kézikönyvtár, betűrendi, szakrendi és földrajzi katalógus szolgálja. Anyagának közkinccsé tételét különféle bibliográfiákkal és egyéb kiadványokkal éri el a könyvtár. A Budapest-gyűjtemény munkatársai eleinte a könyvtár évkönyveiben, majd *Tanulmányok* című füzetsorozatában, később önálló művekben tették közzé gyűjtéseik, kutatásaik eredményeit. 1929-ben indult *A Budapesti Gyűjtemény bibliográfiai munkálatai* című sorozat. Első kötete *Buda és Pest a szabadságharc idején* címmel jelent meg. A második Buda és Pest fürdőinek és gyógyforrásainak irodalmát (1933), a harmadik Buda és Pest 1686-i visszafoglalásának irodalmát (1936), a negyedik a visszafoglalás időszakából való grafikus ábrázolásokat (1937), az ötödik Aquincum irodalmát (1939) tartalmazta. A Horthy-korszak negyedszázada alatt mindössze ez az öt kiadvány jelent meg a Budapest-gyűjtemény anyagából.

A felszabadulás után, a szabadságharc centenáriumára látott napvilágot az *1848–1849 a kisnyomtatványok tükrében* (1948) című kiadvány, utána a Lánchíd-bibliográfia (1949), majd *Nagybudapest bibliográfiája* (1950), *Budapest a Tanácsköztársaság idején az egykori sajtó tükrében* (1959), *Budapest szocialista fejlődése 1945–1959. 1–3. köt.* (1960), *Budapest munkásmozgalmának válogatott irodalma 1919–1945* (1965).

Nemcsak a Budapest-gyűjteménynek, nemcsak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak, hanem a magyar helyismereti bibliográfiai munkának is legnagyobb vállalkozása és teljesítménye a *Budapest történetének bibliográfiája*. A fél évszázados – hol lassú, hol serény – aprómunka gyümölcse 1963 és 1974 között hét hatalmas kötetben ért be:

1. kötet: Általános rész. A legrégebbi időktől 1686-ig. 1967.
2. kötet: Városleírás, városépítés. Budapest egészségügye. Budapest fürdőváros. 1686–1950. 1963.
3. kötet: Gazdaság. 1686–1950. 1964.
4. kötet: Társadalom. 1686–1950. 1965.
5. kötet: Politika. Közigazgatás. 1686–1950. 1966.
6. kötet: Kultúra. 1686–1950. 1969.
7. kötet: Mutatók. 1974.

Nem hiszem, hogy hasonló méretű nagyváros dicsekedhetne ilyen nagyszabású bibliográfiai művel. Városbibliográfia született már hazai kisvárosokról, sőt Debrecenről is, de ez a nagyszabású sorozat a legnagyobb magyar városról ad hét monumentális kötetben kalauzt a kutató, a városát szerető pestbudai polgár, a főváros múltja iránt érdeklődő vidéki, sőt netán külföldi vendég kezébe.

A kiadvány elindítója, a gyűjtemény akkori vezetője, *Zoltán József* (1904–1963) már nem vehette kezébe az elsőként megjelent 2. kötetet. Neve mint főszerkesztőé gyászkeretben mindvégig ott van a címlapokon a szerkesztő, *Berza László* kegyeletes gesztusa-

ként. A munka szervezője és megvalósítója már akkor Berza László volt: aligha túlzás azt állítani, az ő makacs szívóssága és fáradhatatlan munkaereje nélkül ez az óriási vállalkozás nem jött volna létre.

Budapest történetének bibliográfiája túlmutat a magyar főváros múltjának megismerésén, mert módszerével alkalmat kínál a helyismereti bibliográfiák, elsősorban a városbibliográfiák szerkezetének és más megoldásainak kidolgozására. *Bélley Pál* az elsőként megjelent 2. kötetről szólva már rámutatott néhány vitatható eljárásra, és reményét fejezte ki, hogy a sorozat lezárultával, a mutató megjelenése után, alkalom nyílik a tanulások levonására (Könyvtáros, 1964. 7. sz. 417. p.). Tudtommal ez máig sem történt meg, pedig a hazai helyismereti bibliográfiai munka nagy hasznát látná, ha egy tüzetes vitában kikristályosodnék, miben követendő a Budapest-bibliográfia, s miben haladható meg szerkezeti fölépítése, egy-egy módszertani megoldása. Magam úgy látom, hogy az anyag természetéhez igazított, változatos, éppen ezért következetlennek látszó közlési rend fogyatékoságait valóban ellensúlyozta a mutató. Pl. amit *Bélley* kifogásolt: a Rókus-kórházra vonatkozó szétszórt tételeket összehozta; tehát valóban gyümölcsözőnek és takarékosnak bizonyult az egyszeri beosztás elve, azaz, hogy a több szakcsoportba is beosztható bibliográfiai leírás csak egyetlen helyen szerepel, s utalás sincs arra a másik csoportra, ahol szintén kereshető volna. Ez a mutató megjelenéséig bizony nehezen és nem eléggé megnyugtatóan használhatóvá tette az egyes köteteket, de azóta már nem okoz gondot. Magam csak annyi észrevételt tennék a 7. kötethez, hogy kár volt külön név- és külön tárgy- és helynévmutatót készíteni; egyetlen, egységes betűrendben e kétfajta mutató kezelése célszerűbb, gyorsabb volna. A kötetek számát is takarékosabb lett volna a szabványtól is megkövetelt arab számmal írni a nehezkesebb és terpeszkedőbb római számok helyett. A kötet és a lapszám közt kettőspont teremthette volna meg a kapcsolatot. Főleg a címszó után a helyet tékozló gondolatjel. Sőt, a tételszámok közötti vessző is megtakarítható lett volna. Sok kicsi – egy ilyen nagy mutatóban – sokra megy. S az írásjelekkel való takarékoság egyúttal világosabb, áttekinthetőbb, szebb tipográfiai képet is ad.

Amint befejeződött a Budapest bibliográfiájának sorozatával való figyelmes és szívs munka (a nyomdai korrektúrának itt különlegesen fontos szerepe volt), a gyűjtemény munkatársai, ismét Berza László céltudatos irányításával, hozzáálltak a Budapest-gyűjtemény mintegy százezer egységből álló képanyagának közzétételéhez. A képgyűjtemény lendületesebb fejlesztése 1957-ben kezdődött. Ettől kezdve növekedett kiadásra alkalmas adattárrá a képkatalógus, amelynek első kötete – csaknem ezer lap terjedelemben – a kezünkben van. Ez 1493-tól, Schedel Világkrónikájának első ismert Buda-ábrázolásától 1980 végéig, tehát majdnem félezer esztendő alatt nyomtatásban megjelent képeket tartalmazza. A képeknek nem a művészi kivitele számított, csupán tájékoztató értékük és reprodukálhatóságuk.

A kötet munkatársai a fővárosra vonatkozó alapvető szakirodalom mellett 348 fajta időszaki kiadványt dolgoztak föl. Ezeknek jegyzékét, egyszersmind rövidítésüket, a kötet elején találjuk. A rövidítések lehetnek volna radikálisabbak, a kiadványoknak a kezdőbetűkre redukáltak is. Ennél több betűt csak akkor szükséges alkalmazni, ha a megkülönböztetésre nem elégségesek. Ilyen esetekben is csak a legszükségesebb betűkkel érdemes

kibővíteni a rövidítést. Pl. az *Élet és Tudomány* című hetilapnak nem igazi rövidítése az *Élet és Tud.* Valódi rövidítése ez volna: *ÉT.* (Pont nélkül!) Az *Ethnographiá-*nak pedig a szakmában bevált rövidítése: *Ethn.* Fölösleges tehát *Ethnogr.* alakká bővíteni.

A 31 978 tételből álló anyagot a Budapest bibliográfiájának csoportosításához hasonlóan tagolták. A nagy földrajzi, közigazgatási egységek képanyagát a kisebbeké követi. Az anyag zömét kerületenként csoportosították, az épületekről szóló képeket a kerületen belül utcánként, terenként, még ezen belül a házszámozás rendjében. Nem hiszem, hogy célszerű volt az utcákat kerületenként csoportosítani, hiszen előnyét nem látom, hátrányát inkább: ezzel megnehezül a keresés, mert a használó nem mindig tudja, hogy a keresett utcát melyik kerületben találja. Kerestem pl. a Márton utcát; kíváncsi voltam, vajon a könyvtáralapító *Somogyi Károlynak* éppen a könyvtára elhelyezése végett épített 35. szám alatti házáról maradt-e fenn kép. Csak a tartalomjegyzékből, némi keresés után tudtam meg, hogy a Márton utca a IX. kerületben van, s ezután sajnálattal, hogy *Somogyi házáról* nincs kép.

A lakóházak képeinek felsorolása az utcák egyetlen egységes betűrendjében hasznosabb, gyorsabban kezelhető lett volna. De így is mindenképpen elkelt volna egy olyan egységes betűrendbe sorolt utcanévmutató, amely a régi névről a maira utalva egyszerűs mind az utcanévek változásairól is tájékoztatást ad a használónak. A több kerületet érintő utak, utcák anyaga egyébként a kisebb számot viselő kerületben található.

A képkatalógus nagyobb része épületkép. Nem tartom szerencsésnek, hogy külön csoportba tették a lakóépületeket és külön a középületeket. Ez fölösleges, nem beszélve arról, hogy az épületek – különösen a főlzábadulás után – gyakran változtatgatták funkciójukat. Sokkal praktikusabb lett volna együtt adni ezt a kissé önkényesen elválasztott két csoportot. Különösen azért nehezíti meg a használó dolgát, mert a középületek a második kötetre maradtak. Az elsőben tehát csak a lakóházak (479–742) vannak. Előttük terjedelmes fejezet tartalmazza a városképeket (43–223), majd a parkokat, kerteket (225–283), temetőket (289–351), utakat, utcákat, tereket (351–476), végül a városkapukat, -falakat (476–479). A lakóházak után ismét kerületenként következnek a közterti szobrok, díszutak és emléktáblák képei (742–868). Az udvarokban és épületekben levő szobrok, kutak stb. a megfelelő épület képének leírásában található. Még egy rövid kis fejezet a szoborpályázatok anyagait és a meg nem valósult szobrok, kutak képeiről készült fölvételeket is megadja (869–871).

Minden kép csak egy helyen szerepel; a képen látható többi fontos adatot (épületet, részletet, jelenetet stb.) a sorozat negyedik köteteként megjelenő „egységes mutató” tárja majd föl. (A Bevezető nem ad bővebb fölvilágosítást, hogy mit jelent az „egységes” jelző).

A leírás közli a kép címét (a cím nélküliekét szögletes zárójelben!), megjelenési helyét, a képet tartalmazó könyv raktári számát a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban (nem mindig a Budapest-gyűjteményben; a B-én kívül olykor még jelzetet is látunk:

BT, Bq, Bf stb.) Az új sorban kisebb betűvel szedett annotációban először a kép előállítási módját jelentő betűjel áll (M: metszet, Fe: festmény, R: rajz, F: fénykép). Ha a metszetet nem eredeti dúcra nyomták, *repr.* rövidítés jelzi. Ugyanaz mutatja a festmény vagy rajz utánnyomását. Ezután következnek a további adatok (méret, szín, alkotó, tájolás, készítésének ideje, ritkasági foka, a rajta látható fontos tárgy, adat stb.). Ha a kép eredetijének lelőhelyét is sikerült kideríteni, ezt is közli az annotáció. A régebbi, 16–17. századi metszeteknek minden föllelt másolatáról számot ad, hogy a kutatónak minél több lehetősége legyen a kép megtalálására. A különböző forrásokban található azonos képek vagy reprodukciók egyetlen egy tételben, megjelenésük időrendjében szerepelnek.

Néhány szűrőpróbát csináltam. A 20 005. tételben (vajon a tételszámozás miatt nem tartja meg a helyesírási szabályzat 429. pontját, miért nem tagolja térközzel az ötjegyű számokat?) *Szabó Magda* Júlia utcai házáról kövér betűkkel az áll, hogy „házzszám nélkül”. Az írószövevségi címjegyzék szerint a házzszám: 3. Megkerestem a Királyi Pál utca 12. sz. házat is: a század elején egyetemi diákokthoz volt, itt lakott 1904 őszétől 1906 tavaszáig Juhász Gyula is; a negyvenes években pedig itt volt a Bolyai, majd a Györfly Kollégium. Két kép van róla. Az egyik tételnél (21 699) meg is adja a házzszámot, Hatvany Lajos *Beszélő házak* című könyvéből, a másikonál – holott az annotációból félreérthetetlen azonossága az előbbi tétellel – nem.

Budapest ostromát Rákospalotán, a Klapka György utca 48. sz. házban vészeltem át. Nemhogy a házról, az utcáról sincs kép. Egyáltalán: föltűnő, hogy a belvárosi kerületekkel, utcákkal szemben mennyire csekély a peremvárosok képanyaga. S milyen tanulságos: a 168. lapon van egy Lotz-látkép az 1870-es évekből, s utána 1964-ből. Száz év alatt semmi! A kötetből több helyről összeszedhető rákospalotai képek együttesen is alig haladják meg a tucatot! Talán a Néprajzi Múzeum fényképtárával kiegészíthető lenne, hiszen a régi Palota gazdag és színes viselete, népelete a főváros tövében, fölkelthette a néprajzi szempontból fotografálók érdeklődését.

A *Budapest története képekben* sorozat négy kötetből fog állni. A második kötet a gazdasági, politikai, kulturális, szociális, egészségügyi létesítmények és középületek képeinek lelőhelyeit tartalmazza majd. A harmadik kötetben az eseménytörténet, valamint az utcai élet és az utcai alakok képanyaga lesz időrendben, ezen belül tárgykörök szerint. A negyedik kötet pedig az említett egységes mutató.

„E képkatalógus útjára bocsátásával – írja a Bevezetőben Berza László – gyűjtő és föltáró munkánk nem ért véget. A főváros életét, fejlődését bemutató képek adatait az 1981-től évenként folyamatosan megjelenő, a nyomtatott dokumentumok, szövegek bibliográfiai leírásait tartalmazó Budapest-bibliográfiákban rendre közreadjuk. Ennek tematikája, rendszere illeszkedik a most útjára induló kötetekéhez. Így azzal szerves egységet alkot, folyton megújuló, bővülő forrásul szolgálva a budapesti képi ábrázolások kutatóinak, használóinak.”

A főváros „látványkatalógusát” – ahogy a *Népszabadság* 1982. december 28-i számában *Rózsa Gyula* nevezte – örömmel üdvözölve, a munkatársak és szerkesztők áldozatos munkáját megköszönve érdeklődéssel várjuk a folytatást. A sorozat további főlétségeit és a kurrens Budapest-bibliográfia évenként sorjázó köteteit egyaránt.

PÉTER LÁSZLÓ